

ВІДГУК

рецензента – кандидатки юридичних наук, доцентки

Нестерової Ірини Анатоліївни

на дисертаційне дослідження Задорожного Назара Михайловича

на тему: «Кримінологічний аспект самогубства в Україні»

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Життя та здоров'я людини на конституційному рівні визначено найвищою соціальною цінністю, відповідно, таке положення є фундаментом правової системи України як правової держави. Це зумовлює особливу увагу держави до охорони життя кожної особи, зокрема у випадках загрози його передчасного припинення — як внаслідок злочинних посягань, так і за умов, коли особа сама вчиняє замах на власне життя.

Кримінологічний підхід до проблеми самогубства передбачає дослідження його детермінант, аналіз правових механізмів запобігання, а також вивчення випадків, коли самогубство стає наслідком злочинних дій.

Однак, незважаючи на увагу, яку привертає сьогодні проблематика, пов'язана з дослідженням явища самогубства та його особисті вияви в Україні, низка важливих для його удосконалення питань залишається недостатньо дослідженою на теоретико-методологічному та правовому рівнях. Таким чином особливо затребуваним є кримінологічне дослідження самогубства, котре спрямовано на виявлення прихованого злочинного діяння, вдосконалення механізмів правової реакції та формування превентивних стратегій, які спрямовані не лише на зниження рівня самогубств, а й на підвищення рівня захищеності особи в умовах соціальної вразливості. Вказане і обумовлює **актуальність** дисертаційного дослідження Н.М. Задорожного.

У зв'язку з цим, кримінологічне дослідження самогубства на рівні дисертаційного дослідження, що комплексно здійснено Н.М. Задорожним виступає не лише науково-теоретичним завданням, а й практичним інструментом для вдосконалення системи заходів запобігання цьому ганебному явищу.

Доречно констатувати **зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами**, зокрема дисертація виконана відповідно до положень стратегічних документів, що регулюють питання захисту життя та здоров'я людини, зокрема Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15 січня 2025 року № 4223-IX, Указу Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року № 119/2021, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, затвердженої Указом Президента України від 29 червня 2021 року, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року №2229; Указу Президента України від 30 вересня 2019 року №722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2021–2025 роки, затвердженим Національною академією правових наук України 26 березня 2021 року, які визначають пріоритетні напрями фундаментальних та прикладних досліджень у галузях правового забезпечення інформаційної сфери, цифрової трансформації, національної безпеки та оборони, а також правового захисту прав і свобод людини в умовах сучасних викликів.

Тематичні орієнтири дослідження також відповідають постанові Кабінету Міністрів України № 942-2011-п та кафедральній тематиці кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» у межах науково-дослідної роботи «Концептуальна доктрина правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави».

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Слід позитивно оцінити науковий рівень дисертації та публікацій, що полягає у обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації Задорожного Н.М. Такий високий рівень досягається завдяки використанню багатого теоретичного та практичного матеріалу, системному підходу до дослідження проблематики самогубства. Автор ґрунтується на аналізі національних та міжнародних джерел, що дозволяє чітко виявити закономірності сучасного стану кримінально-правового регулювання, кримінологічних закономірностей, а також військово-політичних, соціальних, психологічних і філософсько-правових аспектів цього явища.

Дисертація демонструє значну глибину кримінологічного аналізу проблематики самогубства, використовуючи українські та зарубіжні статистичні дані щодо самогубств, а також дослідження, що фокусуються на самогубствах та запобіганні самогубству.

Наукові положення, викладені в роботі, обґрунтовані широким спектром досліджених теорій та концепцій, що дозволяє стверджувати про їх наукову новизну та практичну значимість.

Також, ступінь високий науковий рівень наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та репрезентований у публікаціях, ґрунтується на глибокому аналізі генезису поняття самогубства, еволюції соціальних і правових поглядів на це явище в різні історичні періоди, а також його взаємозв'язок з кримінальною політикою та правовими системами, що включає різноманітні теоретичні підходи. Так, з науково-історичної перспективи досліджено ставлення до самогубства в українському соціумі та українській культурі, а також окремо проаналізовано законодавчі згадки про самогубство на території України. Звернено окрему увагу на новітній історичний етап, що дало змогу досягти унікальних висновків щодо трендів у рівнях самогубства на території України. Уточнено причини різкого сплеску

рівня самогубств в Україні після 1991-го року, доведено зв'язок вживання алкоголю та суїцидальності з історичної перспективи. Аналіз філософського та теологічного підходів до дослідження і сприйняття самогубства з акцентом на Західну цивілізацію з давньогрецького періоду дотепер, дав можливість обґрунтувати позицію щодо їхнього історичного взаємозв'язку. З точки зору соціально-географічного підходу, досліджено уявлення про самогубство в психології та психотерапії, медично-психологічний підхід з урахуванням історичного сприйняття самогубства як медичної проблеми.

Такий підхід забезпечує наукову достовірність і дозволяє сформулювати рекомендації, що мають практичне значення для сучасного правового розвитку.

Результати авторського опитування значно підвищують науковий рівень висновків дисертації, оскільки вони базуються на емпіричних даних, зібраних безпосередньо від респондентів у різних сферах суспільного життя. Вражаючи кількість використаних джерел, що налічує 402, свідчить про глибокий аналіз наукової літератури та різноманітних підходів до досліджуваної теми, що забезпечує всебічність і наукову обґрунтованість роботи.

Висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, є логічними та системними, спираються на фактичні дані та емпіричний матеріал, зокрема, на дослідження правової практики України та міжнародний досвід. Автор дослідження не лише теоретично визначає поняття самогубства, а й окреслює загально-соціальні заходи запобігання самогубству; пропонує напрями вдосконалення спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню самогубства та вносить пропозиції щодо удосконалення тактичної схеми індивідуальних заходів запобігання самогубству.

Робота робить значний внесок у дослідження самогубства з кримінологічної точки зору, що відкриває нові перспективи для подальших наукових розробок у цій сфері.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Дослідження Н. Задорожного зосереджене на вивченні та розробленні теоретичних засад щодо запобігання самогубству в Україні з урахуванням сучасного стану кримінально-правового регулювання, кримінологічних закономірностей, а також військово-політичних, соціальних, психологічних і філософсько-правових аспектів цього явища.

Автор вперше здійснив комплексне дослідження феномену самогубства в контексті його зв'язку з кримінальністю та механізмами запобігання, з особливим акцентом на порівняльний аналіз міжнародного досвіду країн ЄС та НАТО, що дозволяє запропонувати нові підходи до розв'язання цієї соціально-правової проблеми на національному рівні. На підставі проведеного дослідження автором сформульовано положення, висновки й рекомендації, для яких характерна наукова новизна, важливе теоретичне та практичне значення: виокремлено історичні етапи соціального аналізу самогубства як суспільного явища.

Доведено, що самогубство, як фонове для злочинності явище, має двосторонню кореляцію з насильницькою злочинністю, і його аналіз через призму теорії потокової аналогії дозволяє зрозуміти взаємозв'язок між соціальними факторами, що сприяють виникненню обох явищ, зокрема соціальною нерівністю та економічним розвитком.

Оригінальною видається авторська система поділу методів запобігання самогубствам, що фокусується на спрощенні їх застосування: метод скринінгу та метод інтервенції.

Запропоновано комплексний підхід до запобігання самогубствам шляхом інтеграції міжсекторальних зусиль та розробки національної стратегії, що враховує медичні, соціальні та культурні аспекти для створення ефективної системи підтримки і запобігання серед вразливих груп населення та залучення регіональних та громадських секторів соціально-правового життя. З'ясовано

суть людей-охоронців у контексті сучасного українського соціуму щодо запобігання самогубству та виокремлено їх типові групи: військовослужбовці та родичі військовослужбовців; працівники органів опіки та піклування; вчителі, що виступають як важливі ланки в системі соціального контролю та запобігання правопорушень.

Автором вдосконалено тлумачення кримінологічного портрету жертви самогубства в Україні через доведення, що жінки складають значну частину жертв самогубств, особливо через психологічне і фізичне насильство, обмеженість можливості протистояти агресії, соціальну уразливість та депресивні стани, тоді як чоловіки частіше вчиняють самогубства через соціально-економічні труднощі в кризові ситуації; підвищена схильність до самогубства спостерігається серед осіб з вищим рівнем освіти, непостійною роботою та в умовах депресивних розладів або алкогольної залежності.

Дисертантом вдосконалено розуміння основних чинників, які детермінують вчинення самогубства, зокрема враховано гендерні, соціальні, економічні, освітні, кліматичні та медико - психологічні фактори, що підвищують ризик самогубства, а також взаємозв'язок між трудовою еміграцією, геомагнітними збуреннями та релігійністю населення, що дозволяє створити більш комплексний підхід до профілактики цього явища.

Проаналізовано та вдосконалено кримінологічний портрет суїцидентів в Україні з фокусом як на соціально-географічних, так і на медично-психологічних характеристиках. Висвітлено стан та динаміка самогубств в Україні, що відображають загрозливо високі показниками цього соціального явища та вказує на його серйозне поширення та потребу в комплексному правовому механізмі подолання причин і факторів, які сприяють його виникненню та розвитку.

Доведено, що в процесі запобігання самогубствам важливими є не тільки втручання в ситуацію, коли особа вже демонструє суїцидальну поведінку, а й попередня ідентифікація потенційних суїцидентів. За допомогою методів скринінгу та інтервенції дисертант пропонує оцінювати ефективність

спеціально-кримінологічного запобігання самогубств. Особливо важливу роль дисертант приділяє увагу необхідності використання низки індивідуальних методів інтервенції, таких як медикаментозне лікування психотерапія та інші індивідуальні методи інтервенції, серед них: примусова госпіталізація та електроконвульсивна (шокова) терапія.

Загалом, дослідження підтверджує доцільність використання міждисциплінарних методів у вивченні цього явища, що дозволяє поєднувати кримінологічний, психологічний, соціологічний та правовий підходи, а також застосування моделювання для розвитку кримінологічних знань про самогубство.

Здобувач демонструє активну наукову діяльність, спрямовану на розвиток обраної теми дослідження. Основні положення і результати дисертації здобувача викладено у 8 авторських наукових публікаціях, що свідчить про всебічне висвітлення наукової роботи та її апробацію в науковому середовищі. Серед цих публікацій 4 статті були опубліковані в наукових фахових виданнях України, що підкреслює їх наукову значущість та відповідність вимогам академічної спільноти. Додатково, здобувач активно презентував результати дослідження на 4 науково-практичних заходах і конференціях, що дозволяє оцінити значення роботи в контексті сучасних наукових дискусій.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Мета дисертаційної роботи полягає в комплексному аналізі та розробленні теоретичних засад щодо запобігання самогубству в Україні з урахуванням сучасного стану кримінально-правового регулювання, кримінологічних закономірностей, а також військово-політичних, соціальних, психологічних і філософсько-правових аспектів цього явища.

Для досягнення поставленої мети визначено кілька ключових завдань. Одне з них - з'ясувати ступінь розроблення аспектів самогубства в кримінологічній теорії проаналізувати еволюцію соціальних і правових поглядів на це явище в різні історичні періоди.

Здобувач осмислює самогубство як важливе фонове явище, що взаємодіє з рівнем злочинності, особливо насильницької, та визначає, як самогубства можуть бути наслідком або передвісниками злочинних дій, а також ставить завданням вивчити його зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями.

Крім того, автор ставить завдання дослідити стан, динаміку та структуру проявів самогубств у різних соціально-демографічних групах населення з урахуванням таких чинників, як вік, стать, рівень освіти, соціальний статус; надати кримінологічну характеристику жертви самогубства; визначити детермінанти вчинення самогубства шляхом аналізу комплексу соціальних, психологічних, економічних, культурних, медичних та кримінологічних чинників, що безпосередньо або опосередковано впливають на формування суїцидальної поведінки.

Особлива увага приділяється окресленню загально-соціальних заходів запобігання самогубству, які включають формування сприятливого соціального середовища, розвиток системи психосоціальної підтримки, підвищення рівня обізнаності населення про проблеми психічного здоров'я, зниження стигматизації психічних розладів, впровадження освітніх програм з розвитку емоційного інтелекту та стресостійкості, а також державна підтримка вразливих верств населення.

З зазначених завдань особливо важливими є розробка напрямів вдосконалення спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню самогубства та вдосконалення тактичної схеми індивідуальних заходів запобігання самогубству.

Визначені завдання та наукові висновки дозволяють дослідити самогубство як комплексне явище з різних точок зору та розробити засади щодо запобігання його у сучасних умовах, зокрема у воєнних.

Методологія дослідження самогубства забезпечує високу достовірність наукових висновків завдяки комплексному використанню міждисциплінарного підходу, поєднуючи філософію, соціологію, психологію, психіатрію та правові науки. Використання історичного методу дає можливість дослідити сучасний

стан дослідження згаданої тематики. Герменевтичний метод застосовано для пізнання та інтерпретації наукових розвідок, що сприяло розкриттю змісту й узагальненню відповідних теоретико-прикладних положень. Формально-логічний метод застосовано для формулювання понять, їхньої класифікації. Функціональний метод – для визначення чинників, які детермінують вчинення самогубства. Порівняльний метод допоміг навести базові основи для імплементації зарубіжних досліджень в українських реаліях. Метод аналізу та синтезу – для проведення та виділення окремих елементів кримінологічної характеристики самогубства. Метод контрольної групи використовувався в процесі пізнання відмінностей поведінки особи схильної до суїцидальних дій, порівно зі здоровою особою. Метод моделювання – для формулювання позицій щодо системи заходів запобігання самогубству. Метод узагальнення – для формулювання висновків. Проведено документальний та статистичний аналіз даних, що стосуються самогубства в Україні та світі.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота здобувача є комплексним дослідженням важливої для України проблеми самогубства, зокрема, його кримінологічного аспекта та звернено особливу увагу на стратегії та методи запобігання самогубствам. Досліджено підходи щодо визначення самогубства в українській науці, з урахуванням міждисциплінарного характеру цього явища, що охоплює кримінологічний, психологічний, медичний та правовий аспекти.

У цілому, робота демонструє високий рівень завершеності дослідження, що підтверджується чіткою структурою, логічною послідовністю розділів та детальним розкриттям основних питань, поставлених у меті дисертації.

У першому розділі дисертації «Концептуальні наукові аспекти дослідження самогубства» автор приділяє увагу методології дослідження самогубства як важливого соціально - правового феномена. Зокрема, здобувач розробляє власний підхід до аналізу цього, що включає застосування міждисциплінарних методів та філософських засад. Важливим є те, що дисертація узагальнює і синтезує концептуальні аспекти ставлення до

самогубства в українському соціумі, зокрема обґрунтовано позицію щодо історичного взаємозв'язку філософських та теологічних підходів до дослідження самогубства; уявлення про самогубство в психології та психотерапії, медично-психологічний підхід з урахуванням історичного сприйняття самогубства як медичної проблеми.

Розкрито й уточнено позиції як українських, так і зарубіжних вчених щодо зв'язку самогубств зі злочинністю. Під час аналізу взаємозв'язку між самогубствами та злочинністю в Україні та світі, дисертант застосовує домінуючі зарубіжні теорії щодо вивчення даної проблематики, зокрема, теорію потокової аналогії.

Другий розділ «Кримінологічна характеристика самогубства» продовжує дослідження самогубства через призму кримінологічної науки, зокрема через дослідження та аналізу масиву статистичних даних щодо вчинених в Україні самогубств, а також статистичних даних міжнародних організацій, автор наведе цілісну кримінологічну картину суїцидальності в Україні та акцентує увагу на недоліках методології у зв'язку з ненадійністю українських статистичних даних.

Автором розроблено кримінологічний портрет жертви самогубства на окремій вибірці. Визначено низку чинників, які детермінують вчинення самогубства: стать; сімейний стан; соціальна та економічна категорія населення; освіта; кліматичні чинники; трудова еміграція населення, відсутність стійкості трудового ринку та вищі рівні алкоголізму також є важливими загострювальними чинниками; наявна кореляція між геомагнітними збуреннями та рівнями самогубств; показник релігійності населення; медично-психологічні чинники.

Третій розділ «Кримінологічні заходи попередження самогубства» зосереджений на доцільності застосування різноманітних методів, а також стратегій запобігання самогубствам, переважно зі запозиченням досвіду інших країн. Окрему увагу здобувач надає рекомендаціям щодо їх застосування та пропонує авторську систему поділу методів запобігання самогубствам на

методи скринінгу та методи інтервенції. Надано пропозиції щодо розроблення національної стратегії запобігання самогубствам в Україні.

Загалом, зміст дисертації є завершеним і повноцінним, оскільки кожен розділ відповідає на визначені на початку дисертації завдання і дає вичерпний кримінологічний аналіз самогубства як небезпечного соціально – правового явища. Висновки є переконливі, достовірні, обґрунтовані, цілісні та цінними для правової науки.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у практиці

Результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для удосконалення, вивчення та подальшого розвитку аспектів кримінологічної характеристики самогубства, зокрема для формулювання нових підходів до його класифікації та аналізу, розробки більш ефективних методів дослідження.

Пропозиції, що містяться в дисертації, можуть бути інтегровані у законодавство України, зокрема для удосконалення для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства України в частині, що стосується запобігання самогубствам, а також для розробки механізмів правового реагування на випадки доведення до самогубства або інших видів насильства, що можуть призвести до такого результату. створення ефективних соціальних та медичних програм, спрямованих на запобігання самогубств, включаючи спеціалізовані заходи для підтримки осіб з високим ризиком скоєння самогубства, а також для розробки стратегій національної безпеки, що враховують кримінологічні та соціально-психологічні чинники.

Використання результатів дослідження сприятиме ефективної підготовки майбутніх фахівців в галузі кримінології, підвищенню рівня майбутніх фахівців підвищення їх кваліфікації в питаннях запобігання та протидії самогубствам.

Зауважимо також, що результати дисертації можуть бути застосовані в освітній сфері для вдосконалення викладання та під час підготовки

підручників, навчальних посібників та курсу лекцій з навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право».

Відсутність порушень академічної доброчесності

У дисертаційному дослідженні відсутні порушення академічної доброчесності. Н.Задорожний суворо дотримувався вимог щодо цитування джерел, посилань на роботи інших дослідників і наукових авторитетів, а також зазначення належних авторських прав на використані матеріали. Використання запозичених ідей і результатів інших авторів чітко оформлено згідно з академічними стандартами, що підтверджує прозорість і відповідальність при проведенні наукового дослідження.

Дисертаційне дослідження не містить ознак плагіату, компіляції чи іншої академічної недоброчесності. Автор самостійно здійснював аналіз та узагальнення наукових джерел, застосовуючи оригінальні підходи та концептуальні розробки.

Дискусійні аспекти дисертаційного дослідження.

Загальна позитивна оцінка дисертаційного дослідження Н.Задорожного не виключає ряду зауважень критичного характеру. Визначаючи самогубство як фонове явище, автор обґрунтовує його взаємозв'язок зі злочинністю (стор.53) та стверджує, що наявність такого зв'язка передбачає наявність позитивної кореляції між поширеністю цього явища та рівнем злочинності. Але пізніше, застосовуючи теорію потокової аналогії, дисертант доводить неоднозначність такого зв'язку. Дисертанту доречно було висловити власну думку, чи можна самогубство віднести до фонових явищ і чому? Можливо, цей зв'язок самогубства та кримінального правопорушення, який є кримінологічно значущим, треба розглядати через модельні ситуації співпадіння та неспівпадіння суїцидента та особистості злочинця?

Розглядаючи та надаючи кримінологічну характеристику самогубству, автор розробляє портрет жертви самогубства на окремій вибірці. Дисертант зазначає, що коли йтиметься про кримінальне правопорушення доведення до самогубства, доцільно буде говорити про потерпілих. За відсутності ознак

такого кримінального правопорушення самогубців правильно вважати жертвами (стор.73). Автору роботи доцільно було б проаналізувати та скласти портрет потерпілого від доведення до самогубства, тому що алгоритм складання кримінологічного портрету включає в себе й аналіз кримінально-правових ознак як потерпілого, так і суб'єкта кримінального правопорушення.

Аналізуючи кримінологічний детермінізм, визначаючи стать як одним із визначальних факторів ризику суїцидальної поведінки, автор доводить, що рівень чоловічих самогубств у всіх країнах, обраних для аналізу, є значно вищим, ніж жіночих (стор. 105-106); жінки в 2–3 рази частіше, ніж чоловіки, демонструють суїцидальну поведінку, однак вона здебільшого не призводить до смерті. Аналізуючи детермінанти самогубств за статтю, автору доцільно було б звернути увагу на використання такого поняття як «парасуїцид», з метою аналізу самогубств серед жінок та неповнолітніх.

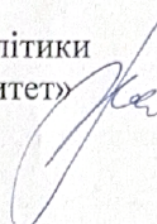
Зауваження, висловлені щодо дисертації, не впливають безпосередньо на її мету та зміст, їх урахування могло б сприяти уточненню окремих теоретичних положень і поглибленню дискусійного потенціалу дослідження.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих здобувачем наукових працях, за оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. №261 (зі змінами і доповненнями від 03.04.2019 № 283), Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017р. №40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМ України від 12.01.2022 № 44, а її автор –

Задорожний Назар Михайлович за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

Кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінально - правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Ірина НЕСТЕРОВА

